

Colofon

Omslagontwerp
Karen Polder

Ontwerp binnenwerk
studio frederik de wal

Foto's tentoonstelling Besmet!
Fred Ernst

Lithografie
BFCGraphics

© 2020 de auteurs
© 2020 Annelore Scholten en Thomas van Gulik (redactie)
© 2020 Uitgeversmaatschappij WalburgPers, Zutphen
www.walburgpers.nl
www.rijksmuseumboerhaave.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of een enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Er is getracht zoveel mogelijk de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die zich in verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462495524
NUR 644

Besmet!

Angst voor de onzichtbare vijand

Onder redactie van Annelore Scholten
en Thomas van Gulik

WalburgPers

 rijksmuseum
boerhaave

Inhoud

Voorwoord Amito Haarhuis	9	Besmet door kunst Rob Zwijnenberg	71
Nieuws gaat viraal	11	Vaccineren	79
Ook een pandemie begint met vijf woorden Martijn van Calmthout	13	Vaccinatie tegen COVID-19, wordt dat de oplossing? Hans van Vliet	81
Een epidemie van angst	21	De behandeling	91
Coronacrisis: alles valt stil, onzekerheid slaat toe maar biedt ook nieuwe perspectieven Damiaan Denys	23	Wetenschap en pandemie Adam Cohen	93
Waardevolle werkelijkheid in was: de medische moulage in onderwijs en publieksvoorlichting Mieneke te Hennepe	29	Van Krim tot Corona: Verpleegkundige behandeling van besmettelijke ziekten in historisch perspectief Hugo Schalkwijk en Pieterbas Lalleman	101
In quarantaine	39	Verspreiding en onderzoek	113
De pest als model-epidemie Thomas van Gulik	41	Van geïnfecteerde patiënt naar pandemie Jaap T. van Dissel	115
Empathie of stigma	53	Voorkomen	125
De maatschappelijke kant van de pandemie Joep Schaper en Emily Miltenburg	55	Besmetting van dier op mens: één vleermuis is genoeg Floor Haalboom	127
Hoe cholera de politiek in de armen van de experts dreef Ad Maas	63	Over de auteurs	139

Voorwoord

Amito Haarhuis

Directeur Rijksmuseum Boerhaave

Deze publicatie *Besmet! Angst voor de onzichtbare vijand* is uitgebracht bij de tentoonstelling *Besmet!* over epidemieën, vroeger en nu. Een beetje ironisch is het wel: Koning Willem-Alexander zou de tentoonstelling over epidemieën in Rijksmuseum Boerhaave openen op 15 april 2020. Maar dat kon niet doorgaan door de uitbraak van... een epidemie. Een hele indringende periode in onze recente geschiedenis volgde.

Met de tentoonstelling wilden we waarschuwen voor een nieuwe onbekende ziekte die zomaar opeens de kop op kan steken. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) zet sinds 2018 de zogeheten ziekte X op de lijst van ziektes waarop we ons moeten voorbereiden omdat ze mogelijk tot een internationale noodsituatie kunnen leiden.

En toen was daar corona. De ziekte X kreeg een gezicht. En hoe actueel de tentoonstelling ook was, we werden ook meteen ingehaald door de actualiteit. Waarschuwen was niet meer nodig. Opeens waren we met zijn allen diep doordrongen van de impact die een nieuwe infectieziekte kan hebben. In plaats daarvan wilden we ons publiek de kans geven om terug te kijken op de afgelopen tijd. En we wilden wat scherper aanzetten wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen het heden en het verleden. Wat kunnen we leren van het verleden? En hoe kunnen we de kans op een volgende pandemie zo klein mogelijk maken?

Ook verzamelden we objecten gerelateerd aan COVID-19 om toe te voegen aan onze collectie. Een aantal van die objecten zijn ook in de tentoonstelling te zien. Een bijzonder verhaal is hoe een zestig jaar oud museaal beademingsapparaat uit onze eigen collectie een universitair docent van de TU Delft inspireerde tot een moderne versie. Een eenvoudig na te maken en goedkoop apparaat waarvan de eerste exemplaren al geproduceerd zijn in Guatemala, en dat potentieel levens kan redden. Het oude en het nieuwe apparaat staan naast elkaar in de tentoonstelling, en zijn ook afgebeeld in deze publicatie.

Om bovenop de actualiteit te blijven zitten, maken we ook een zesdelige podcast. Met persoonlijke verhalen over onze samenleving in deze turbulente tijd. Daarin trekken wetenschappers opmerkelijke parallellen tussen die actuele verhalen en inzichten uit de geschiedenis. Een paar van deze wetenschappers, zoals filosoof en psychiater Damiaan Denys en onderzoeker medische geschiedenis Floor Haalboom, hebben ook een redactionele bijdrage geleverd aan deze publicatie.

Met de tentoonstelling, de podcast en deze publicatie documenteren we deze indringende periode voor ons nageslacht en plaatsen we deze in een historisch perspectief.

Nieuws gaat viraal

Nieuws over een uitbraak van een besmettelijke ziekte verspreidt zich als een lopend vuurtje. Omdat nieuwsbeelden ons vaak eerder bereiken dan de ziekte zelf, spelen ze een grote rol in de beeldvorming rond een ziekte. De beelden van zieken in Wuhan en de legerwagens in de straten van Bergamo staan op ons netvlies gebrand. Een grote nieuwsstroom en onzekerheid kunnen paniek, geruchten en angst aanwakkeren. Sociale media blijken in tijden van social distancing niet alleen een manier om met elkaar in contact te blijven, maar ook een bron van fake news. Tijdens de COVID-19 pandemie - een ongeëvenaarde gezondheids crisis in onze recente geschiedenis - is er een enorme toevloed aan informatie. Voor overheden is het daarom des te belangrijker om op de juiste wijze te reageren en correcte medische informatie naar buiten te brengen.

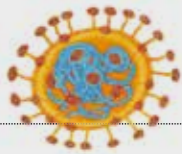

Foto Getty

CORONAVIRUSSEN zijn verantwoordelijk voor zo'n kwart tot een derde van alle verkoudheden, en behoren tot de meest gewone vi-

russen op aarde. Hun naam danken ze aan hun uitsteeksel, zodat het onder de microscoop net lijkt of ze een vage gloed (corona) om

zich heen dragen. Behalve de mens kunnen coronavirussen ook muizen, katten, honden, vogels en paarden besmetten.

Nieuw virus opgedoken in China

In China is een nieuw, gevaarlijk virus ontdekt. De geheimzinnige longontsteking waaraan tientallen mensen lijden, blijkt veroorzaakt door een nog onbekend coronavirus, dat niet zo dodelijk lijkt als eerdere uitbraken.

Maarten Keulemans
Amsterdam

In de Chinese stad Wuhan kregen de afgelopen weken 59 inwoners een vreemde longontsteking. Deze week lagen zeven van hen in kritieke toestand in het ziekenhuis te Wuhan. Ook worden er in onder meer Hongkong en Zuid-Korea enkele tientallen patiënten met griepachtige verschijnselen onderzocht die eerder in Wuhan waren.

Toch is nog niet bewezen dat de ziekte van mens op mens kan worden overgedragen. Experts vermoeden dat het om een dierenziekte gaat die kan overspringen op de mens. Meerdere Chinese patiënten werkten op een vismarkt waar ook kippen en vleermuizen worden verhandeld, beruchte doorgeveers van nieuwe virussen.

Bovendien lijkt het ergste leed geleden, zegt hoofd van het Nederlandse Centrum Landelijke Coördinatie Infectieziektebestrijding Aura Timen desgevraagd. 'Voor zover we nu weten, is er de afgelopen week geen nieuwe patiënt meer besmet geraakt. Daardoor lijkt het te gaan om een cluster besmettingen dat zich eind december heeft gemanifesteerd.'

Gewone verkoudheid

De uitbraak kwam deze week naar buiten, nadat tientallen inwoners van Wuhan gelijktijdig griepachtige verschijnselen hadden gekregen, zoals benauwdheid en hoge koorts. Het virus dat erachter zit, blijkt een coronavirus: nauw verwant aan gewone verkoudheidsvirussen, maar ook aan het sars-virus dat 774 levens eiste in 2002-2003 in Azië en onder meer Canada en de VS.

Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat het nieuwe coronavirus ook zo dodelijk is, benadrukt de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). De organisatie ziet 'op basis van de nu beschikbare informatie' geen reden om de handel of het vliegverkeer van personen naar Wuhan aan banden te leggen.

Timen zegt de situatie 'nauwlettend te volgen', maar ziet ook nog geen aan-

VIRUS Behandeling van patiënten met het sarsvirus in 2003 in China, waaraan uiteindelijk bijna 800 mensen overleden.

Foto AFP

leiding voor een negatief reisadvies naar Wuhan voor Nederlandse reizigers. 'Behalve het algemene advies: mijdt dit soort markten waar levende dieren worden verkocht. Dat is altijd verstandig.'

Mers-virus

Eerder deze week sloten experts van de

WHO al uit dat het gaat om een nieuwe variant van de vogelgriep, een gevaar waarvoor virologen zeer beducht zijn. Ook het gevaarlijke mers-virus, een dodelijk longvirus afkomstig van dromedarissen dat sinds 2012 rondwaart door vooral het Midden-Oosten, kon van de verdachtenlijst worden geschrapt.

'Geruststellend' vindt infectieziektenexpert Timen dat de Chinese autoriteiten al binnen een maand een ruw schets van de dna-code van het virus hadden. 'Het is prettig dat China de wereld zo snel hierover heeft bericht. Met de sars-crisis ging dat destijds een stuk stroever.' Bij die crisis kreeg China het internationale verwijt de ziekte-uit-

braak te lang te hebben weggemoffeld. Overigens springt er ieder jaar wel ergens ter wereld een nog onbekend virus uit de dierenwereld over op de mens. Meestal blijft het echter bij een of enkele losse gevallen. Slechts een heel enkele keer past een virus zich zo aan dat het ook van mens op mens kan overspringen.

Ook een pandemie begint met vijf woorden

Martijn van Calmthout

Lezers van *de Volkskrant* van zaterdag 11 januari treffen op pagina 11 van hun krant een opvallende kop: 'Nieuw virus opgedoken in China'. Niemand, en ook de krant zelf niet, kan op dat moment weten dat deze vijf woorden het begin zijn van een wereldwijde ramp. Hooguit valt het te vrezen.

Het bericht, en vergelijkbare berichten in andere kranten van die dag, gaat over de Chinese stad Wuhan. Tientallen bezoekers van een versmarkt in de stad liggen met een onbekende longontsteking in het ziekenhuis. Een onbekend virus, is het vermoeden. Mogelijk afkomstig van vleermuizen of gordeldieren. Of mensen elkaar onderling hebben besmet, is onduidelijk.

De krant zelf maakt zich op dat moment drukker over de spanningen rond Iran, dat kort ervoor een Boeing 747 met 196 passagiers heeft neergehaald. De VS dreigen met represailles. In Nederland denken velen ook even aan de ramp met de MH17 in Oekraïne.

Pas ruim twee weken later bereikt het virusnieuws in *de Volkskrant* de voorpagina. De Chinese overheden hebben Wuhan afgegrensd, het virus blijkt een coronavirus en besmettelijker dan gedacht. Inmiddels zijn er duizenden mensen ziek. Voor het eerst staat ook de vraag in de krant of Nederland zich zorgen moet maken. In hoeverre zijn we hier voorbereid op een virusuitbraak?

Tegelijk lijkt het probleem voor de meeste Nederlanders en de media nog heel ver weg. Reportages uit China gaan over de draconische maatregelen daar. In Azië dolen cruiseschepen met zieke passagiers langs huiverige havens. Begin februari ontstaat even wat lokale ophef over een carnavalskraker met pesterige titel 'Voorkomen is beter dan Chinezen'.

Op 24 februari is de paniek in Italië over drie virusdoden voorpaginanieuws. Een dag later bereikt de paniek de beurzen van Milaan en elders. Voor het eerst opent de krant met COVID-19. Op 27 februari heeft Nederland zijn

Kiezer Sint Maarten keert zich af van Nederland

Kees Broere
Philipsburg

De verkiezingen op Sint Maarten zijn gewonnen door de National Alliance (NA), de partij die vooral bekendheid kreeg door oud-premier William Marlin. Met deze uitslag lijkt opnieuw een zeer moeilijke periode aan te breken in de

opnieuw iets lager dan eerder. De vorige keer, in 2018, was de opkomst bijna 62 procent.

Het Bovenwindse eiland Sint Maarten is sinds 2010 een autonoom land binnen het Nederlands koninkrijk. In 2017, na de de verwoestende orkaan Irma, kwam de NA-regering van William Marlin ten val. Op de achtergrond speelde een stevige ruzie tussen het ka-

Na orkaan Irma zegde Den Haag in totaal 550 miljoen euro toe voor de wederopbouw van Sint Maarten. Nederland verbond hieraan wel twee voorwaarden: het opzetten van een

Wat gaat de uitslag betekenen voor

derland een koloniale opstelling.

De partij van Marlin heeft de verkiezingscampagne gevoerd met onder meer de slogan 'Wij hadden gelijk'. De kiezers op Sint Maarten hebben aan dit sentiment dus deels gehoor gegeven. De vorige regeringscoalitie, die veel meer tot samenwerking met Nederland bereid bleek, kwam bij elkaar opgeteld dit keer slechts tot vijf zetels.

Op Sint Maarten moet nu blijken of een nieuwe NA-regering zal kiezen voor een 'ramkoers' met Nederland, en wat dit kan betekenen voor de wederopbouw van het eiland. Die is in de afgelopen twee jaar onder supervisie van de Wereldbank veel trager verlopen dan gehoopt. De kans bestaat dat de NA de Nederlandse hulp via de Wereldbank zelfs aan de kant zal schui-

NIEUWS GAAT VIRRAAL

eerste patiënt: een man uit Loon op Zand die kort ervoor in Italië is wezen skiën. Dezelfde dag begint in het zuiden van het land gewoon het jaarlijkse carnaval, met bomvolle kroegen en feestzalen.

Zaterdag 28 februari ruimen de Nederlandse kranten voor het eerst hele pagina's in voor virusnieuws. Maar de toon is ook dan nog opvallend relativerend. 'De angst voor het virus lijkt erger dan het virus zelf', meldt *de Volkskrant*.

Het aantal patiënten stijgt de week erna en daarmee ook de nervositeit. Doen we wel genoeg, vragen kranten zich namens hun lezers meer en meer af. Op 6 maart valt de eerste coronadode in Nederland. In Brabant en Limburg ontstaat al snel een beddencrisis op de intensive care. De zorg draait overuren. Kranten maken schrijnende reportages. Ziekenhuizen lijken wel oorlogsgebied. Ethici praten over het recht op een ic-bed.

En dan gaat het snel. Minister-president Rutte spreekt het volk toe. Op 16 maart gaat het publieke leven in Nederland op slot. De golf van ziekte en dood moet worden gestopt.

Maar de nieuwsgolf raast dan al voluit door. Tien weken lang zullen kranten en media dagelijks openen met virusnieuws. Sociaal nieuws, wetenschappelijk, economisch, praktisch; het virus raakt alles aan. Pas begin juni opent *de Volkskrant* voor het eerst sinds maart weer met ander nieuws: de woede over de dood van de zwarte Amerikaan George Floyd, die bij zijn arrestatie stikt door de knie van een witte Amerikaanse politieman. Black Lives Matter wordt even een nieuwe nieuwsgolf.

Maar zelfs antiracisme-demonstraties mogen alleen als de deelnemers anderhalve meter afstand houden. Corona. Als op de Dam duizenden boos bijeen staan, krijgt burgemeester Halsetma de vraag waarom ze niet heeft ingegrepen.

Nederland worstelt ondertussen meer en meer met de ongemakken van een leven met een virus

waartegen nog geen remedie is, behalve afstand houden en handen wassen.

Het aantal doden en zieken is in de eerste zomermaand laag. Een succes van alle maatregelen, lijkt het. Maar op een vreemde manier ook aanleiding voor de vraag of alle beperkingen nog wel nodig zijn.

Een dwarse actiegroep die zich Viruswaanzin noemt, organiseert uit protest tegen de vrijheidsbeperkingen zelfs groepsknuffels op het Malieveld in Den Haag. Hun motto 'weg met de anderhalve meter' wordt op sociale media intensief gedeeld.

In de reguliere media - vinden in elk geval de actievoerderszelf - wordt dat geluid stelselmatig stilgehouden. Dat is aantoonbare flauwekul, voorman Willem Engel mag juist wekenlang in tal van talkshows zijn verhaal houden. Aan de praat tafels blijft het meestal onweersproken.

Wel is waar dat eigenlijk alle kranten duidelijk in lijn blijven met het overheidsbeleid: de maatregelen werken, ze wegnemen zou pas echt waanzin zijn. Bijvoorbeeld, *de Volkskrant* weerlegde meermaals de hardnekkigste sceptische beweringen. Nee, COVID-19 is geen griepje. Nee, jongeren zijn niet immuun. Nee, het is geen complot. Nee, er is geen verband met het 5G-telecomnetwerk. Het is namelijk een ziekmakend en besmettelijk virus. En er is geen remedie.

De corona-pandemie lijkt de kranten en media te hebben overvallen zoals zij de hele wereld, de politiek inclusief, heeft overvallen. De ziekte sloop het nieuws binnen, domineerde een tijdlang alles, en lijkt nu gaandeweg een nieuw normaal te zijn geworden. In veel opzichten doen kranten en nieuwsmedia wat ze moeten doen, de gebeurtenissen in de wereld verslaan zoals ze zich aandienen. Van oorlogen en verkiezingen tot Elfstedentochten en Nobelprijzen. Van het eerste signaal tot de crisis en daaraan voorbij.

Maar hebben de media het goed gedaan? Hard gewerkt is er zeker. Maar tegelijk was de

